

Atentat u Beogradskoj skupštini 1928. godine: uzroci i posljedice

Gregić, Helena

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:960573>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2022-08-19**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Studij Povijesti i hrvatskoga jezika i književnosti

Helena Gregić

**ATENTAT U BEOGRADSKOJ SKUPŠTINI 1928. GODINE:
UZROCI I POSLJEDICE**

Završni rad

Mentor: doc. dr. sc. Slađana Josipović Batorek

Osijek, 2020. godine

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest
Studij Povijesti i hrvatskoga jezika i književnosti

Helena Gregić

**ATENTAT U BEOGRADSKOJ SKUPŠTINI 1928. GODINE:
UZROCI I POSLJEDICE**

Završni rad

Znanstveno područje humanističkih znanosti; znanstveno polje povijest,
znanstvena grana hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: doc. dr. sc. Slađana Josipović Batorek

Osijek, 2020. godine

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, datum 15. rujna 2020.

HELENA GREGIĆ, 3004998305000

ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak

Atentat na hrvatske zastupnike, članove HSS-a (Hrvatska seljačka stranka), dogodio se 20. lipnja 1928. tijekom zasjedanja Narodne skupštine u Beogradu točno u 11 sati i 25 minuta. U dvorani Skupštine napad na petoricu hrvatskih zastupnika izvršio je pripadnik Narodne radikalne stranke Puniša Račić, ranivši trojicu hrvatskih zastupnika te ubivši dvojicu. Ovaj atentat smatra se najpoznatijim atentatom u hrvatskoj povijesti. Atentat je uslijedio nakon nekoliko godina (1918.-1928.) politički i društveno nestabilnog ozračja u državi te nakon brojnih prijetnji hrvatskim zastupnicima od strane srpske vlade koja je u Stjepanu Radiću i njegovim suradnicima vidjela veliku opasnost za opstanak Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Nedugo nakon atentata, 1929. kralj Aleksandar I. Karađorđević raspušta Narodnu skupštinu, zabranjuje rad svim političkim strankama te uvodi diktaturu poznatu pod nazivom Šestosiječanjska diktatura. Pored toga, kralj mijenja ime države u Kraljevina Jugoslavija, koja se danas kolokvijalno naziva *Prvom Jugoslavijom*.

ključne riječi: atentat, HSS, Beograd, diktatura, Jugoslavija

Sadržaj

1. Uvod.....	6
2. Stvaranje zajedničke države – Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca.....	7
3. Politički rad Stjepana Radića i HPSS-a u Kraljevstvu SHS.....	8
3.1. Zalaganje Stjepana Radića za hrvatska prava.....	8
3.2. Nasilna politika Srbije i zabrana rada HRSS-a (1919. – 1925.).....	9
4. Stanje u Kraljevini SHS ususret atentatu (1925.-1928.).....	11
5. Prijetnje prije atentata.....	12
6. Tijek atentata u Skupštini 20. lipnja 1928.....	13
7. Atentat u očima javnosti.....	16
8. Posljedice atentata.....	18
9. Zaključak.....	24
10. Literatura.....	25

1. Uvod

Tema rada opisivanje je uzroka koji su doveli do atentata na Stjepana Radića i hrvatske zastupnike za vrijeme zasjedanja Narodne skupštine u Beogradu, 20. lipnja 1928. te uočavanje posljedica na daljnji tijek događanja unutar Kraljevine SHS. Na samom početku rada govorit će se o društvenom i političkom ozračju u državi u razdoblju od 1918. do 1928. U ovom će se dijelu govoriti o zbivanjima u Hrvatskoj nakon ulaska u zajedničku državu sa Srbima te o nemirima diljem novonastale države nastalima zbog vođenja neravnopravne politike za sve građane. Zatim će se govoriti o radu Stjepana Radića i njegove Hrvatske pučke seljačke stranke te o njihovoj borbi za veća prava Hrvata unutar zajedničke države, ali i o nasilnoj politici Srbije prema Hrvatskoj pučkoj seljačkoj stranci. U središnjem dijelu rada govorit će se o samom danu atentata u Skupštini. Spomenut će se i važniji sudionici koji su prisustvovali zasjedanju sjednice kao i ozračje koje je vladalo dan prije njezinog održavanja. Detaljno će se opisati tijek atentata, srijeda 20. lipnja 1928., u kojem su život izgubila dva hrvatska zastupnika, dok su trojica ranjena. U završnom dijelu rada, predstaviti će se posljedice atentata na hrvatske zastupnike te njihov utjecaj za daljnji razvoj države. Također, prikazati će se i sudski proces protiv atentatora te doživljaj okoline na atentat. Na kraju, u zaključku, bit će izložen osvrt na zadanu temu.

2. Stvaranje zajedničke države – Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca

Početak 20. stoljeća javlja se, među jugoslavenskim narodima pod austro-ugarskom vlašću, ideja o stvaranju zajedničke države sa Srbijom i Crnom Gorom. Ova ideja uspješno je realizirana pri kraju Prvog svjetskoga rata, 1918., nakon sloma Austro-Ugarske Monarhije. Dana 29. listopada 1918., na sjednici Hrvatskoga Sabora, odlučeno je kako će hrvatske zemlje ukinuti sve državopravne veze s Austro-Ugarskom. Dalmacija, Hrvatska i Slavonija s Rijekom proglašene su nezavisnom državom koja stupa u zajedničku Državu Slovenaca, Hrvata i Srba (Država SHS), zajedno s ostalim jugoslavenskim zemljama koje su nekada pripadale Dvojnoj Monarhiji.¹ Novonastala država bila je privremena država koja je prethodila stvaranju konačne zajednice sa Srbijom i Crnom Gorom.

Povezivanje sa Srbijom i Crnom Gorom predloženo je u Ženevi, na konferenciji održanoj od 6. do 9. studenoga 1918., potpisivanjem dokumenta poznatog pod nazivom *Ženevska deklaracija*. Sporazum o stvaranju nove zajedničke vlade sklopljen je između Narodnog vijeća SHS-a pod vodstvom Antona Korošeca, Jugoslavenskog odbora s predstavnikom Antom Trumbićem i srpske vlade pod vodstvom Nikole Pašića. Buduća zajednička država zamišljena je kao država potpune ravnopravnosti i dvojnog suvereniteta.² Zbog vrlo teške situacije u kojoj se našla Država SHS u prvim danima svoga postojanja (glad, neimaština, slaba vojska) bilo je potrebno što prije provesti konačno ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom. Ujedinjenje je obavljeno 1. prosinca 1918. donošenjem prvoprosinačkoga akta. Regent Aleksandar, primio je delegaciju Narodnog vijeća SHS-a te njegovog potpredsjednika Antu Pavelića, starijeg, koji mu je pročitao tekst *Adrese*, dokumenta kojim se zahtijeva jedinstvena država s monarhističkim oblikom vladavine. Aleksandar na to pristaje te proglašava novu državu – Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevstvo SHS).³

Reakcije na proglašenje ujedinjenja bile su odmah vidljive. Budući da je ujedinjenje provedeno bez točno definiranog dogovora o ustroju države, ravnopravnosti njezinih građana itd., prvoprosinački akt naišao je na negodovanje ljudi u Hrvatskoj. Dana 5. prosinca 1918. u Zagrebu, na Trgu bana Josipa Jelačića, došlo je do krvavog sukoba između odreda Narodne straže, sastavljene od pripadnika hrvatske vojske, te policije. Protestom željeli su pokazati svoje neslaganje s aktom ujedinjenja. Protiv politike akta bila je i Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS) pod vodstvom Stjepana Radića te Hrvatska stranka prava (frankovci). Ubrzo bilo je

¹Matković, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, Zagreb, 1998., str. 50.

²Isto, str. 52.

³Isto, str. 63.

vidljivo kako su njihova negodovanja i strahovi opravdani te da novonastala jugoslavenska država nameće srpsku hegemoniju i ne pruža svim narodima ravnopravnu mogućnost razvoja.⁴

3. Politički rad Stjepana Radića i HPSS-a u Kraljevstvu SHS

3.1. Zalaganje Stjepana Radića za hrvatska prava

Jedna od najodlučnijih stranaka u borbi protiv nametanja srpske hegemonije i centralizma novonastale države bila je stranka Stjepana Radića, Hrvatska pučka seljačka stranka osnovana 22. prosinca 1904. Od početka aktivnoga rada stranke, njezin je program promicao problem staleškoga poretka (problem neuključenosti seljaka u politički život države) te je naglašavao narodni program – obrana narodnog jezika, razvoj narodne prosvjete, osiguravanje državne samostalnosti hrvatskoga naroda.⁵ Radić je od početka svoga političkog djelovanja isticao kako hrvatski narod ima potpuno pravo stvoriti svoju neovisnu državu koja se može povezati s nekom drugom državom i s njom imati zajedničke poslove, ali opet zadržati svoju neovisnost.⁶ U posljednjim godinama Prvoga svjetskoga rata, bilo je i više nego vidljivo kako opstanak Austro – Ugarske Monarhije nije moguć i kako će doći do njezina raspada.

Prema *Krfskoj deklaraciji*, sporazumu iz 1917., trebala se stvoriti nova zajednička država koja će biti ustavna, parlamentarna i demokratska monarhija na čelu s dinastijom Karađorđević, ali unatoč tome, istaknuto je postojanje jednog naroda, ali tri imena.⁷ Ujedinjenje još nije ni bilo provedeno, a Radić je već tada imao svoje sumnje. Nije vjerovao u srpsku priču o ravnopravnosti tri naroda, već je smatrao kako za Srbe pojam narodnog zajedništva znači asimilaciju Hrvata i to na način da postanu Srbi.⁸ Pri samome kraju Prvoga svjetskoga rata 1918. Radić je uvidio kako se mora boriti za bolji položaj Hrvatske i kako će se sada, nakon raspada Dvojne Monarhije, morati odlučiti za novu opciju koja će Hrvatskoj i hrvatskome narodu donijeti najviše koristi.

Nakon proglašenja zajedničke države, Države SHS u listopadu 1918., Radić na sjednici Narodnoga vijeća održanoj u studenome iste godine javno iskazuje svoje nezadovoljstvo s

⁴Matković, *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 84-85.

⁵Boban, Branka, *Demokratski nacionalizam Stjepana Radića*, Zagreb, 1998., str. 133.

⁶Sršan, Stjepan, *Stjepan Radić i Hrvatska*, Osijek, 1996., str.15.

⁷Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest*, Biblioteka jutarnjeg lista, Zagreb, 2008., str. 306.

⁸Gavrilović, Darko, *Stjepan Radić i Srbi (1871.-1918.)*, Marjan tisak, Split, 2002., str. 148.

načinom ujedinjenja. Održao je dvosatni govor u kojemu je izrekao neke od svojih najpoznatijih rečenica:

Govorim, dakle, zato da izvršim svoju dužnost i da se poslužim svojim pravom, a i zato da pokucam na vašu savjest, da nemate kasnije izgovora da vam nitko nije pokazao ponora u koji hoćete da strovalite sav nas narod, a napose narod hrvatski.⁹

Još nije prekasno! Ne srljajte kao guske u maglu!¹⁰

Živjela republika! Živjela Hrvatska!¹¹

Njegov govor nije imao puno učinka jer 1. prosinca 1918. kralj Aleksandar I. Karađorđević proglašava Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.¹²

3.2. Nasilna politika Srbije i zabrana rada HRSS-a (1919. – 1925.)

Stjepan Radić nije priznavao novu vlast. On je i dalje vjerovao kako nova vlast neće raditi u korist svih naroda unutar zajedničke države, već će provoditi politiku srpskoga hegemonizama i centralizacije države. Ubrzo, pokazalo se kako je bio u pravu. Nakon proglašenja Kraljevstva SHS, 1. prosinca započela je nasilna politika Srbije prema Hrvatima, posebno prema onima koji su bili republikanci i koji su podržavali politiku Radića i njegovih suradnika. Ubrzo centralizacija državne uprave postaje očita diljem Hrvatske jer započinje teror, nasilje i batinanje. Takve akcije bile su rezultat rada Svetozara Pribičevića, ministra vanjskih poslova, koji je želio centraliziranu državu.¹³

Godine 1919., Središnji odbor HPSS-a prihvaća rezoluciju u kojoj naglašavaju neslaganje sa stvaranjem Kraljevstva SHS pod dinastijom Karađorđević jer ujedinjenje nije prihvatio Hrvatski sabor. S vremenom, Radićeva stranka oko sebe okuplja mnoštvo istomišljenika te njihov broj raste. Vidjevši kako bi Radić i njegove pristaše mogle predstavljati problem prilikom centralizacije državne uprave i nametanja srpske hegemonije, Svetozar Pribičević odlučuje uhititi Radića. Smatrao je kako će Radićev boravak u zatvoru onemogućiti daljnji rast njegove stranke. Sve do 28. studenoga 1920. Radić je bio ili pod istragom ili u zatvoru, ali je na dan izbora za Ustavotvornu skupštinu pušten na slobodu kako bi prisustvovao

⁹Gavrilović, *Stjepan Radić i Srbi (1871.-1918.)*, str. 157.

¹⁰Isto, str. 205.

¹¹Isto, str. 206.

¹²Goldstein, *Hrvatska povijest*, str. 322-323.

¹³Matković, *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 88.

izborima. Na izborima HPSS osvojio je 50 mandata. Radićeva stranka pokazala je svoju moć postavši najjača stranka u Hrvatskoj, a u Kraljevstvu SHS četvrta stranka po snazi.¹⁴ Kada je pušten iz zatvora, 8. prosinca 1920. mijenja naziv stranke u Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS).

Radićeve borbe za hrvatska prava nailazile su na brojne prepreke od kojih je jedna od najznačajnijih donošenje prvog ustava Kraljevine SHS – *Vidovdanskog ustava*, 28. lipnja 1921. Ovim ustavom kralj Aleksandar ozakonio je monarhijski oblik vladavine, ojačao centralizam i unitarizam te ograničio parlamentarizam. Ono što je zadalo najveći udarac Hrvatima bilo je ukidanje Hrvatskoga sabora.¹⁵ Upravo zbog takvih odredbi Ustava, Radić i njegovi pristaše nisu ga prihvatili. Bilo je jasno da Radić neće odustati od ideje o reviziji Ustava te je zbog toga Pribičević odlučio ukinuti povijesne pokrajine i zemlju podijeliti na 33 oblasti. Hrvatska i Slavonija podijeljene su na četiri oblasti, u dvjema je oblastima većinsko stanovništvo bilo hrvatsko, a u dvjema srpsko.¹⁶ Centralizacija država sve je više jačala i Radić je morao pronaći novi način borbe protiv Ustava. Odlučio je okupiti hrvatske stranke u Hrvatski blok. Članovi Hrvatskoga bloka slagali su se kako Srbija svojom nasilničkom politikom predstavlja opasnost za Hrvatsku.

Na sljedećim izborima održanim 18. ožujka 1923., HRSS postaje druga politička stranka s osvojenih 70 mandata. Radić je u ovom razdoblju pokušavao postići sporazum s Nikolom Pašićem, predsjednikom vlade Kraljevine SHS, ali bezuspješno. Upravo zbog toga, svoga saveznika pokušava pronaći u inozemstvu. Godine 1923. odlazi u London, Beč te Moskvu kako bi upozna Europu sa stanjem u Kraljevini SHS i s hrvatskim pitanjem. Ali europske zemlje nisu imale namjeru uplitati se u događanje unutar Kraljevine SHS.

Radićev posjet europskim gradovima i njihovim predstavnicima nije se svidio Beogradu i kralju Aleksandru. Kralj prijeti raspuštanjem HRSS-a, međutim to ipak nije učinio. Sljedeće godine u studenome, formira se vlada Pašić – Pribičević koja donosi odluku o primjeni Zakona o zaštiti države – *Obznana*. Njime je vlada zabranila HRSS-u održavanje zborova, stranačkih konferencija, objavljivanje knjiga, tiskanje novina, pokrenula je kazneni postupak protiv vrha HRSS-a.¹⁷ Na ovakav se potez vlada odlučila s ciljem obračuna s Komunističkom partijom i

¹⁴Matković, *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 90.

¹⁵Isto, str. 93-100.

¹⁶Goldstein, *Hrvatska povijest*, str. 333.

¹⁷Matković, *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 159.

Radićem koji je prilikom boravka u SSSR-u svoju stranku učlanio u Seljačku internacionalu zbog čega je optužen, njegova stranka i on, za komunističku djelatnost.

4. Stanje u Kraljevini SHS ususret atentatu (1925.-1928.)

Iako im je rad bio zabranjen, HRSS nastavio je sa svojim radom. U godinama ususret atentatu netrpeljivost prema Radiću i njegovim suradnicima sve je više rasla, Pribičević i Pašić i dalje u njemu vide neprijatelja kojega bi se što prije trebalo ukloniti s političke scene. Na izborima 1925. Radićeva stranka osvaja 67 mandata. Zbog iznenađujućih rezultata izbora i zbog popularnosti HRSS-a unatoč tome što je Radić u zatvoru, kralj i srpski političari odlučili su ga posjetiti i zatražiti od njega priznanje Vidovdanskog ustava i monarhije. Krajem ožujka 1925., Pavle Radić, nećak Stjepana Radića, u Skupštini pročitao je izjavu kojom HRSS priznaje Vidovdanski ustav i dinastiju Karađorđevića. Kao rezultat toga stranka je iz imena izbacila republikanska i stvorila novo ime Hrvatska seljačka stranka (HSS). Nakon što je kralj bio siguran kako je Radić prihvatio Ustav i dinastiju Karađorđević, pustio ga je iz zatvora.¹⁸ Radić se nadao da će ovim potezom uspjeti primiriti napetost između Srba i Hrvata koja je svakim danom bila sve veća. Smatrao je da će država napokon izaći iz stanja mirovanja, odnosno da će započeti promjene koje će omogućiti bolji život svim ljudima unutar države bez obzira na njihovu nacionalnost.

Situacija se u zemlji smirila. Hrvatska seljačka stranka i dalje se zalagala za slobodno odlučivanje hrvatskoga naroda, stoga je i kralj dalje nadgledao njezine članove. Radić je po izlasku iz zatvora obavljao dužnost ministra prosvjete Kraljevine SHS. Godine 1926. održani su novi izbori na kojima je Radićeva stranka osvojila 63 mandata što je ponovno pokazalo kako njezina moć ne slabi i time je ponovno postala meta Nikole Pašića. Nakon izbora vršio se stalni pritisak na HSS koji zbog toga izlazi iz vlade i postaje nosiocem oporbe. U veljači 1927. Radićeva stranka sklapa koaliciju sa Samostalnom demokratskom strankom Svetozara Pribičevića koji se počeo protiviti srpskoj hegemoniji te nastaje Seljačko-demokratska koalicija (SDK) na čelu s Radićem i Pribičevićem.¹⁹ Sljedeće godine Radić dobiva mandat, ali ne sastavlja vladu već i dalje zahtijeva reviziju Ustava.

¹⁸Matković, *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 160.

¹⁹Isto, str. 160-164.

5. Prijetnje prije atentata

Tijekom 1928. velikosrpski političari znali su da su im predstavnici HSS-a, a pogotovo njihov vođa Stjepan Radić, postali vrlo snažna prepreka u ostvarivanju svojih velikosrpskih ideja. Nakon osnivanja koalicije između Pribičevića i Radića, dvojice političara različita karaktera, ali istih ciljeva, atmosfera u zemlji postaje napeta. Seljačko-demokratska koalicija brojala je 85 zastupnika te je predstavljala prejaku opoziciju za vladu jer je mogla utjecati na parlamentarni rad.²⁰ Atmosfera u Skupštini bivala je sve lošija, a Radić tijekom travnja i svibnja 1928. održava govore koji kritiziraju tadašnju vlast te sudjeluje u zasjedanjima Skupštine tijekom kojih ulazi u žustre svađe s neistomišljenicima. Dolazi do verbalnoga vrijeđanja pa čak i prijetnji smrću. Zbog takve situacije koja je nastupila na političkoj sceni Kraljevine SHS, Radić ubrzo postaje meta napadaja vladine štampe.

Dana 7. svibnja u *Politici*, novinama Kraljevine SHS, jedna osoba bliska ministru financija Bogdanu Markoviću izjavljuje kako gospodina Radića treba urazumiti i stati na kraj njegovom radu. Naglašava kako će, ako se država pokaže nemoćna u rješavanju problema zvanoga Stjepan Radić, narod biti taj koji će preuzeti stvari u svoje ruke i kako će se građani zemlje s njim obračunati na razne načine.²¹ Ovakve izjave Svetozar Pribičević, zajedno s hrvatskim političarima osuđuje te naglašava kako ih takve prijetnje neće zastrašiti i spriječiti u ostvarivanju njihova cilja. Atmosfera u zemlji postajala je sve napetija, zaoštrenost između dvije strane bila je na vrhuncu. Brojne novine, poput *Obzora*, naglašavaju u svojim novinskim člancima kako se zemlja nalazi u predvečerju burnih događanja u političkom životu.²²

Vrhunac napetosti zbio se 17. lipnja 1928. kada se na dnevni red Skupštine stavljaju Nettunske konvencije²³ sklopljene s Italijom. Iznesene su pred Skupštinu s ciljem ratifikacije, ali Italija vrši pritisak na vladu Kraljevine SHS ne podržavajući odluku Skupštine o ratifikaciji konvencije. Radić ustraje u tome, naglašavajući kako ne bi trebali podleći talijanskom pritisku, već bi trebali nastaviti borbu. Upravo zbog toga, Radić dobiva brojne prijetnje u kojima mu se prijeti otvorenim obračunom. Dana 19. lipnja, na sjednici Skupštine, radikalski zastupnik Puniša Račić s još dvanaestoricom zastupnika vladine većine podnosi prijedlog za isključenje

²⁰Horvat, Josip, *Politička povijest Hrvatske II*, August Cesarec, Zagreb, 1990., str. 335.

²¹Horvat, *Politička povijest Hrvatske II*, str. 336.

²²Isto, str. 337.

²³Nettunske konvencije, sklopljene u Nettunu 20.8.1925. između Kraljevine SHS i Kraljevine Italije, kojima su regulirana pitanja koja su neriješena nakon sklapanja ugovora u Santa Margherita Ligure (1922) i Rimskih ugovora (1924). Reguliraju pitanja gospodarskih i prometnih odnosa na području Rijeke i susjednih jugoslavenskih općina, obuhvaćaju sporazume o državljanstvu, porezima, sudbenoj vlasti.

Stjepana Radića iz parlamenta, međutim on je odbijen jer se protivi poslovniku. U prijedlogu se navodi:

1. *Da se Stjepan Radić pregleda liječnički, te da se ustvrdi, da li je u normalnom stanju ili ne, jer su mu dosadašnji postupci takovi, da izazivaju sumnju, da je on normalan.*
2. *Ako liječnički konzilium ne bude utvrdio da je Stjepan Radić umno poremećen, onda tražimo, da se kazni maksimalnom kaznom, koju propisuje poslovnik Narodne skupštine.*

Ovaj predlog čitamo kao hitan, da bi se izbjeglo neželjene događaje, koji inače moraju nastupiti uslijed ovakvog ponašanja Stjepana Radića – bez obzira kakve će posljedice poslije toga nastupiti.²⁴

6. Tijek atentata u Skupštini 20. lipnja 1928.

Dana 20. lipnja 1928. na zasjedanju Narodne skupštine u Beogradu, ostvarile su se prijetnje upućene Radiću i njegovim najbližim suradnicima. Sjednica započinje u 9 sati i 45 minuta, a otvorio ju je dr. Ninko Perić, predsjednik tadašnje Skupštine. Sjednica započinje prosvjedima SDK jer su zastupnici Narodne radikalne stranke (radikali), Tomo Popović, Puniša Račić, Joco Selić i drugi prijetili da će ubiti Radića. Kao treći govornik toga dana, na govornicu dolazi Svetozar Pribičević koji ponovno otvara pitanje Nettunskih konvencija. Nakon njega riječ preuzima narodni poslanik SDK, Ljubomir Maštrović. Traži od predsjednika Skupštine da se u zapisnik uvedu izjave Tome Popovića i Puniše Račića s jučerašnje sjednice: *Ovdje će padati glave. Dok ne ubijemo Stjepana Radića ne će biti mira.*²⁵ Za to vrijeme, u prvoj skupštinskoj klupi, u sredini, sjedili su Ivan Pernar, Ivan Grandža, Stjepan Radić, Svetozar Pribičević i Ivan Pucelj.

Nakon govora Maštrovića, na govornicu dolazi Tomo Popović, član Narodne radikalne stranke. Popovićev govor bio je pun uvreda i omalovažavanja rada SDK te rada Narodne skupštine, što je izazvalo veliki nemir i proteste u dvorani. U svom govoru posebno se osvrnuo na Stjepana Radića, za kojega navodi kako održava bljutave govore i da nema prava nikoga prisiljavati da ih sluša. Radića naziva kočijašem, a njegove govore uspoređuje s kočijaškim vicevima.²⁶ Takve izjave izazvale su burne reakcije zbog kojih predsjednik dr. Perić opominje Popovića i upozorava ga da treba koristiti pristojnije riječi. Ubrzo je uslijedila žustra reakcija

²⁴Horvat, *Politička povijest Hrvatske II*, str. 337.

²⁵Isto, str. 339.

²⁶Isto, str. 340.

Popovića na opomenu predsjednika Perića: *Ako vaš vođa, ako Stjepan Radić, koji bruka hrvatski narod, i dalje produži sa vrijeđanjem, ja vam jamčim, da će njegova glava pasti!*²⁷.

Ovom izjavom započela je burna rasprava između dr. Ivana Pernara, zastupnika SDK i Tome Popovića. Sjednica se ubrzo pretvorila u galamu, lupalo se klupama, nazivalo svakakvim imenima. Predsjednik dr. Perić, zbog nemogućnosti normalne komunikacije između dvije suprotstavljene strane, prekida sjednicu na pet minuta. Za to vrijeme, Perić donosi odluku o kažnjavanju narodnog zastupnika Tome Popovića pismenom opomenom. Sjednica je nastavljena, a riječ je dobio Puniša Račić. Ovaj čin bio je iznenađujući za sve prisutne jer se protivio svim pisanim i uobičajenim pravilima parlamentarnoga rada jer Račić nije tražio riječ, već ga je dr. Perić pozvao kako bi govorio *radi ličnog objašnjenja, pošto je bio opomenut*.²⁸ Račić objašnjava svima prisutnima kako se želi požaliti i staviti primjedbu na zapisnik. Međutim, dr. Perić ga upozorava da je to nemoguće i da ima pet minuta kako bi odgovorio na primljeni zapisnik.

Opozicija u tom trenutku nije znala da je primljen ikakav zapisnik. Popevši se na govornicu, Račić započinje svoj govor s kritiziranjem Pribičevića, govoreći kako od njega nitko ne može dobiti pravo glasa, kako gospodin predsjednik oduzima glas poslanicima i izražava svoje neslaganje što predsjednik ne kažnjava one koji narušavaju ugled parlamenta.²⁹ Zamjera i način provođenja sjednice, smatra kako poslanici iz opozicije, Radić i Pribičević, ne poštuju one koji imaju drukčije stavove kao npr. Popović. Ističe pri tome kako on vrši svoju dužnost kao narodni poslanik i kao častan čovjek te da nije zaslužio takve burne reakcije i psovke od strane poslanika iz opozicije.

Također, naglašava i nemogućnost slaganja svih zastupnika oko određenih državnih poslova. Dalje nastavlja s pričom o svojoj dužnosti – čuvanju interesa srpskoga naroda. Otvoreno upozorava na mogućnost upotrebe oružja, ako on osjeti kako su interesi njegovoga naroda na bilo koji način ugroženi. Prijetnje oružjem u dvorani izazivaju burnu reakciju i proteste kod opozicije. Započinje i otvorena svađa između Račića i Pernara koja je išla ovim tijekom:

Sv. Pribičević: Hoćete li da se i u Londonu čuje, da se ovdje prijeti oružjem.

Dr. Pernar: Neka Europa čuje, kud su Hrvati i prečani došli. Neka Europa to čuje! (Graja.)

²⁷Isto

²⁸Horvat, *Politička povijest Hrvatske II*, str. 341.

²⁹Isto

Predsjednik dr. Perić: Molim gospodina govornika da izvoli završiti. Molim gospodo za mir.

Dr. Pernar: Ne bi nam svijet vjerovao. (Graja.)

Puniša Račić: Ima nekoliko godina od kad je trebalo da se naša država konsolidira, kad je trebalo naš narod da iskoristi što je stekao u ratu svojim junaštvom i vjernošću prema saveznicima, dotle je jedan dio našega naroda upotrebljavao, što ga najgore kleveće, da smeta sređenje i izdaje interese našega naroda i sve naše države.

Velika larma.

Dr. Pernar: Opljačkali ste begove.

Puniša Račić silazi sa govornice: Tražim g. predsjedniče da ga kaznite ili ću ja da ga kaznim. (Graja i burni protesti.) Tko god bude pokušao da se stavi između mene i Pernara, poginuti će! (Velika larma.)

Predsjednik Perić: Prekidam sjednicu.³⁰

Nakon prekida sjednice, Puniša Račić dolazi iz klupe na desnici na govornicu te govori predsjedniku Periću, držeći se pritom za džep u kojemu je bio revolver, *ako me vi ne zaštitite, sam ću se zaštititi.*³¹ Nakon te izjave uslijedila je buka unutar dvorane, a Račić još jedanput upozorava kako treba kazniti Pernara. Kada je shvatio da dr. Perić neće kazniti Pernara izjavio je: *Tko stane između mene i Pernara ubit ću ga.*³² Prilikom izgovaranja ove rečenice, rukom je krenuo prema svome revolveru. Uvidjevši kako je Račić spreman pucati na Ivana Pernara, ministar Milorad Vujičić, koji je sjedio iza njega u ministarskoj klupi, hvata ga za ruku kako bi ga spriječio da puca. Međutim, Račić je bio fizički vrlo jak čovjek te se uspio othrvati iz ruku onih koji su ga pokušali zaustaviti te je zapucao.

Prvi hitac pogodio je Pernara, jedan centimetar iznad srca, zbog čeka je odmah pao na klupu. Budući da su svi znali kako je Račićeva glavna meta bio Radić, njegovi su suradnici na sve moguće načine pokušali zaštititi svoga vođu. Poslanik Ivan Grandža skače na Radića kako bi zaštitio svojim tijelom, a Đuro Basariček, preko stenografskog stola ide prema njima kako bi pomogao Grandži prilikom zaštite Radića. U tom trenutku Račić se okreće prema Basaričeku i pogađa ga u slabine, a metak izlazi na lijevu lopaticu. Sljedeći na meti našao se Grandža koji je svojim tijelom štitio Radića. Račić puca u njega te ga pogađa u ruku. On pada na pod, a Radić

³⁰Horvat, *Politička povijest Hrvatske II*, str. 342.

³¹Isto

³²Isto, str. 343.

ostaje nezaštićen. Račić to iskorištava te ispaljuje hitac na njega koji ga pogađa u trbuh. Vidjevši da je Radić ranjen, njegov nećak Pavle, kreće prema Račiću koji ga pogađa smrtonosnim petim metkom, jedan centimetar ispod srca, govoreći mu: *Tebe sam tražio*.³³ Čitav događaj trajao je svega minutu jer je svaki hitac slijedio par sekundi nakon prethodnoga.

Nakon što je izvršio svoju prijetnju i upucao pet hrvatskih zastupnika, Račić je mirno išetao iz dvorane kroz ministarsku sobu, a prema izjavama prisutnih uzviknuo je *Živela Velika Srbija*.³⁴ U skupštinskoj dvorani na podu ležali su Pavle Radić i Đuro Basariček koji nisu pokazivali jasne znakove života. Nekoliko liječnika poslanika ubrzo je krenulo prema ranjenim hrvatskim zastupnicima kako bi im pružili pomoć. Veći dio ministara i poslanika i dalje je sjedio u svojim klupama, pognutih glava, jer nisu mogli vjerovati čemu su upravo svjedočili. Ubrzo su Grandža, Stjepan Radić i Pernar izneseni iz dvorane kako bi ih se prevezlo u bolnicu u Beogradu. Pavla Radića iznijeli su poslanici SDK, a nakon njega iznesen je Basariček koji je proglašen mrtvim. Pavle Radić odvezen je u bolnicu u kojoj je umro u 12 sati i 10 minuta. Stjepan Radić koji je bio ranjen u trbuh operiran je u beogradskoj bolnici te liječnici ističu kako njegovo stanje nije teško i kako mu crijeva nisu povrijeđena, ali naglašavaju kako će se on, s obzirom na svoje godine, teško oporaviti.³⁵ Radić u beogradskoj bolnici ostaje do 8. srpnja, nakon čega biva prevezen u Zagreb kako bi nastavio s daljnjim oporavkom.

7. Atentat u očima javnosti

Unatoč stalnoj napetosti koja je vladala između zastupnika HSS-a i Narodne radikalne stranke, javnost je bila šokirana ovakvim ishodom događaja. Nakon što je državom odjeknula vijest o atentatu na hrvatske zastupnike, cijela je javnost bila zatečena te se ubrzo javlja znatiželja o tome što se zapravo dogodilo toga dana. Novinari koji su prisustvovali zasjedanju Skupštine toga dana nisu smjeli širiti nikakve vijesti sve dok nije provedena detaljna analiza, jedine vijesti mogle su biti poslone iz ureda predsjedništva vlade.

U Beogradu, 21. lipnja 1928. održana je sjednica na kojoj se raspravljalo o zločinu u Narodnoj Skupštini, međutim nije poznato što je zaključeno. Nakon sjednice objavljeno je, iz kabineta predsjednika vlade, službeno priopćenje: *Iza nezapamćenoga događaja u Narodnoj Skupštini sazvana je sjednica ministarstva vijeća i pošto je sa dubokim žaljenjem i osudom*

³³Isto

³⁴Mužić, Ivan, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, NZ Maticе hrvatske, Zagreb, 1990., str. 236.

³⁵Horvat, *Politička povijest Hrvatske II*, str. 343.

*primljen izvještaj o strahovitom zločinu poslanika Puniše Račića, vlada je odlučila da se istraga preda sudu.*³⁶ U priopćenju se navodi kako će daljnje liječenje ozlijeđenih hrvatskih zastupnika biti na trošak države te da predsjednik izražava svoje žaljenje obiteljima umrlih i ranjenih.

Javnost, zgrožena ovakvim činom Račića, tražila je strogu kaznu za sve one koji su sudjelovali u uroti protiv hrvatskih zastupnika. Prvu vijest o atentatu u javnost iznosi beogradski, izrazito režimski, dnevnik *Vreme*, samo sat-dva nakon krvoprolića te zagrebački list *Novosti*.³⁷ U većini novinskih članaka pisalo se o krvoproliću i tijeku atentata. Nekoliko novinskih članaka bilo je potrebno da podijeli javnost na one koji smatraju kako je atentat djelo jednoga čovjeka te na one koji smatraju kako ovaj čin ne može biti djelo samo jedne osobe, već skupine ljudi koja je promišljeno isplanirala napad. Hrvati smatraju kako je napad na Račića i zastupnike HSS-a otprije osmišljen s ciljem uklanjanja Stjepana Radića iz političkoga života. Samim time oslabila bi se i stranka koja je godinama stvarala probleme beogradskome režimu pri provođenju potpune centralizacije države.

S druge strane, vladine stranke pokušavaju na sve načine pobiti te optužbe i prikazati napad kao djelo jednoga čovjeka. Javnost postavlja pitanja: *Zašto nitko od poslanika nije reagirao kada je vidio da se Račić hvata za revolver, zašto ga nitko nije pokušao zaustaviti? Zašto je Puniša Račić slobodno išetao iz dvorane kroz predsjednikov ured, pokraj policajaca koji su stražarili na vratima? Otkud se stvorio automobil koji ga je čekao ispred zgrade kojim je pobjegao s mjesta zločina?*³⁸

Dana 22. lipnja, u novinama *Politika*, izašla je izjava narodnih poslanika u kojoj je vidljivo kako je bilo onih koji su podržavali čin Račića, a samim tim postoji i mogućnost njihove umiješanosti u zločin. U izjavi se navodi kako je Vojvoda Lune riječima hvale ispratio ovaj Račićev potez opravdavajući ga izjavom *tako se pere čast*.³⁹ Javnost je bila zgrožena vijestima koje su svakoga novoga dana izlazile u novinama, svaki put s nekim novim detaljima. Zahtijevali su pronalazak krivca i osudu zločina. Budući da nije bio priveden na licu mjesta, Račić je uz pomoć poslanika Radikalne stranke Dragana Bojovića, uspio pobjeći.⁴⁰ Nakon što se predao, Puniša Račić, Dragutin Jovanović Lune i Tomo Popović izvedeni su pred sud u Beogradu.

³⁶Isto, str. 344.

³⁷Zvonimir Kulundžić, *Atentat na Stjepana Radića*, Zagreb, 1967., str. 373-374.

³⁸Isto, str. 402-403.

³⁹Kulundžić, *Atentat na Stjepana Radića*, str. 402.

⁴⁰Isto, str. 405.

Suđenje je trajalo od 27. svibnja do 7. lipnja 1929. Zbog nedostatka dokaza protiv Jovanovića i Popovića, obojica su oslobođeni optužbe.⁴¹ Račić je zbog svoga čina proglašen krivim, osuđen je na 20 godina zatvora zbog ubojstva Đure Basaričeka i Pavla Radića, 15 godina zbog ranjavanja Stjepana Radića, pet godina zbog ranjavanja Ivana Grande i četiri mjeseca zbog ranjavanja Ivana Pernara. Na kraju, njegova kazna svedena je na samo 20 godina.⁴² Račićev boravak u zatvoru nije izgledao kao odsluživanje kazne zbog ubojstva. Naime, dane svoje kazne provodio je u Kaznenom zavodu u Zabeli u blizini Požarevca. Imao je čitav jedan kat vile koji mu je ustupio upravnik kaznionice, nije bio pod nikakvim nadzorom, imao je svoju posluhu te je mogao izaći van kada je god to želio.⁴³ Tek u listopadu 1944. po ulasku u Beograd, partizani su ga osudili na smrt i strijeljali.

Ubrzo svi su imali svoje mišljenje o tome što se zbilo toga dana. Odnosi između Hrvata i Srba ponovno su dovedeni u pitanje, a čin Puniše Račića imat će trajne posljedice na daljnji razvoj zajedničke države. O atentatu u beogradskoj skupštini, osim novinara, pisali su i brojni utjecajni ljudi 20. stoljeća. Među njima bio je i hrvatski kipar Ivan Meštrović koji u svojoj knjizi *Uspomene na političke ljude i događaje* između ostaloga izdvaja jedan dio i za komentiranje atentata u Beogradu 20. lipnja 1928.:

Makar da ja neke Radićeve osobine nisam volio, a nadasve njegovu poznatu prevrtljivost u izjavama, sad sam osjećao da je onaj hitac, ispaljen na Radića bio stvarno namijenjen cijelom hrvatskom narodu. Došao sam do zaključka da ona Radićeva prevrtljivost nije predstavljala ništa drugo nego ugibanje ubojitom metku, koji mu je bio pripremljen još za od njegova stava u Narodnom vijeću pa do časa, kad ga je pogodio u beogradskoj Skupštini.⁴⁴

8. Posljedice atentata

U danima koji su uslijedili nakon atentata bilo je vidljivo kako će se društvena, ali i politička situacija u državi iz temelja promijeniti. Hrvatska javnost, još uvijek potresena zbog događaja u Skupštini 20. lipnja, organizira masovne prosvjede od 20. do 23. lipnja 1928. naglašavajući kako atentat nije samo napad na Radića i suradnike, već na čitavi hrvatski narod. Dana 21. lipnja 1928. godine vodstvo SDK objavljuje proglas u kojemu navode kako je zločin

⁴¹Janjatović, Bosiljka, *Politički teror u Hrvatskoj od 1918. do 1935. godine*, Zagreb, 2002., str. 261.

⁴²Janjatović, *Politički teror u Hrvatskoj od 1918. do 1935. godine*, str. 261.

⁴³Kulundžić, *Atentat na Stjepana Radića*, str. 561-563.

⁴⁴Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, NZ Matice hrvatske, Zagreb, 1993., str. 174.

u Narodnoj skupštini organiziran te izlaze iz rada Skupštine dok se ne stvori *sigurno jamstvo za našu potpunu jednakost i ravnopravnost*.⁴⁵ Nisu vjerovali u vladu koja je naglašavala kako je atentat čin pojedinca, a ne države. Ovakve izjave vlade prouzročile su još veće nepovjerenje SDK-a prema vladajućemu režimu koji je odbijao bilo kakav dijalog o uspostavljanju ravnopravnosti među narodima, a nisu skrivali svoje težnje o srpskome hegemonizmu.

Dana 4. kolovoza 1928. vlada Velje Vukićevića, potresena događajima koji su se zbili u prethodnom mjesecu, podnosi ostavku. Kralj Aleksandar I. Karađorđević 6. lipnja povjerava mandat za sastavljanje vlade Aci Stanojeviću koji želi sastanak s Radićem, no Radić ga odbija primiti jer je Stojanović član Radikalne stranke te smatra da je on podupirao Račića. Nakon toga kralj, posredstvom Svetozara Pribičevića, nudi mandat ranjenome Radiću koji ga odbija i predlaže mu raspuštanje Skupštine, nove izbore i reviziju ustava. Ubrzo započelo je izmjenjivanje niza mandataru za sastav vlade koji su popraćeni atentatima: 12. srpnja u Beogradu izvršen je atentat na šefa javne sigurnosti Žiku Lazića, a 5. kolovoza u Zagrebu ubijen je novinar Vlada Ristović, urednik *Jedinstva*.⁴⁶ Bilo je jasno kako se što prije treba uspostaviti nova i čvrsta vlada.

S tim saznanjem, 27. srpnja 1928. Anton Korošec sastavlja vladu. Glavna zadaća nove vlade bila je ratifikacija Nettunskih konvencija. Vlada naglašava kako će nastaviti sa zakonodavnim radom i navodi popis svojih zakonskih prijedloga. Zastupnici SDK napustili su Beograd i odbili su sudjelovati u radu Narodne skupštine koja se sastala u Beogradu 1. kolovoza 1928. Istoga dana, u Zagrebu u zgradi Hrvatskoga sabora, sastaje se SDK na sjednici kojom je presjedao Vladko Maček, a otvorio Svetozar Pribičević. Objavljuju svoju rezoluciju: *Klub Seljačko-demokratske koalicije kao predstavnik cijeloga hrvatskoga naroda i svijetu dijelova srpskoga i slovenačkoga naroda, koji su s njim udruženi u zajedničkoj borbi za jednakost i ravnopravnost te za prava seljačkog naroda, u svojoj sjednici održanoj u hrvatskoj sabornici u glavnom gradu Hrvatske Zagrebu dne 1. kolovoza 1928.*⁴⁷ Rezolucija je isticala kako je cilj SDK-a sporazumijevanje i očuvanje državne zajednice, ali temeljito preuređene na načelu poštivanja nacionalnih povijesnih pojedinosti.⁴⁸ Naglašava se potreba za ravnopravnosti Hrvatske i svih prečanskih zemalja sa Srbijom.

⁴⁵Horvat, *Politička povijest Hrvatske II*, str. 375.

⁴⁶Horvat, *Politička povijest Hrvatske II*, str. 349.

⁴⁷Isto, str. 349-350.

⁴⁸Matković, *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 170.

Nedugo nakon donošenja Rezolucije, 8. kolovoza 1928. godine, od posljedica ranjavanja tijekom atentata u Skupštini umire Stjepan Radić. Njegova smrt šokirala je hrvatsku javnost koja je smatrala kako je opasnost od podlijeganja ozljedama prošla. Pokopan je 12. kolovoza, a nakon njegove smrti hrvatska politika kreće novim pravcem. Dana 15. kolovoza prihvaćena je ratifikacija Nettunskih konvencija od strane Narodne skupštine. Međutim, politika vođena nakon Radićeve smrti bila je vrlo nestabilna, sve više je rasla napetost među narodnim slojevima, ali i političkim strankama u državi.⁴⁹ Javljaju se i glasine o amputaciji Hrvatske i Slovenije koje dolaze iz redova Radikalne stranke. Svetozar Pribičević i vrh SKD, 6. rujna u beogradskoj *Politici*, opovrgavaju i osuđuju glasine. Upravo zbog ovakvih izjava i neslaganja između političkih stranaka u Kraljevini SHS, strane zemlje smatraju Balkan vrlo nestabilnim područjem.⁵⁰

Nakon smrti Radića za novoga predsjednika HSS-a izabran je Vladko Maček. On će, zajedno sa svojim suradnicima, 9. rujna 1928. na stranačkome zboru u Brdovcu kraj Zaprešića prosvjedovati protiv glasina o amputaciji.⁵¹ Vodstvo HSS-a i dalje se borilo za prava Hrvata i prestanak širenja srpske hegemonije. Ciljevi stranke bili su jasni i točno određeni – izjašnjavanje kralja Aleksandra i srpskoga vodstva o položaju Hrvata i prečanskih naroda u Kraljevini. Tijekom listopada mijenja se politička slika u državi. Na izborima održanim u Bosni i Hercegovini, 28. listopada opozicija je postigla veliki uspjeh. Izbori su bili značajni i po tome što su radikali znatno nazadovali. U to vrijeme u Francuskoj boravi kralj Aleksandar, a *Timesov* dopisnik iz Beograda javlja izvještaj u kojemu navodi: *da je obzirom na nemogućnost, da se radikali i ostale srpske stranke odreknu svojih tradicionalnih metoda, potrebno da Jugoslavija dobije svojega Mussolinija.*⁵² Za to vrijeme, vodstvo SDK prisiljeno je na politiku pasivnosti. Sve je jasnija činjenica kako napetost u državi i neslaganje političkih krugova može dovesti do građanskoga rata koji se pod svaku cijenu želio izbjeći. Naglašava se kao je Radić imao pravo kada je izjavio 20. lipnja, nakon posjeta kralja Aleksandra, *Sad preostaju još samo Kralj i Narod.*⁵³

Situacija u Kraljevini SHS bila je zabrinjavajuća i brzo se trebalo doći do rješenja koje će zadovoljavati potrebe svih naroda unutar države. U Zagrebu, 1. prosinca prilikom obilježavanja obljetnice ujedinjenja, ponovno dolazi do krvavih nemira pred katedralom i na

⁴⁹Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, str. 351.

⁵⁰Isto

⁵¹Isto, str. 376.

⁵²Isto, str. 358.

⁵³Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, str. 358.

Jelačićevom trgu. Pored ovakve situacije, vodstvo SDK i dalje je bilo vrlo optimistično po pitanju rješavanja hrvatskoga pitanja i pitanja prečanskih naroda. Dana 30. prosinca 1928., predsjednik vlade Anton Korošec podnosi ostavku vlade. Kao razlog davanja ostavke navodi se – *Pošto se Nj. Vel. Kralj nije još potpuno oporavio od nedavnog nazeba, svoju odluku o podnesenoj demisiji blagoizvoljet će donijeti kroz dva do tri dana.*⁵⁴ Sada je bilo potrebno uspostaviti novu vladu koja će, koliko toliko, odgovarati političkoj sceni u Kraljevstvu SHS. Konzultiranja su započela nakon Nove godine. Govorilo se kako vodstvo SDK neće prisustvovati za vrijeme konzultacija, ali Vladko Maček, 2. siječnja 1929. daje izjavu u kojoj je rekao – *Prema zaključcima od 1. VIII. ne priznaje SDK ovu Narodnu skupštinu pa ni vladu iz te skupštine. Prema tome se razumije, da ne mogu članovi SDK učestvovati u konzultiranju o njihovim krizama. Ali kako SDK stoji na stanovištu Naroda i Kralja, samo se po sebi razumije da su vođe SDK bili pripravnici uvijek, tako i sada, izložiti Kralju svoje gledište na rješenje ne parlamentarne i vladine, nego državne krize.*⁵⁵ Objasnivši kako će se odazvati pozivu Kralja na konzultiranje, 3. siječnja dobili su poziv koji su prihvatili.

Dan poslije, 4. siječnja 1929. Vladko Maček u 11 sati došao je na prijem kod kralja Aleksandra I. Karađorđevića. Prijem je trajao 35 minuta, a na njemu je Maček zahtijevao potpuno promjenu državnog uređenja i uspostavu državnih i kulturno-povijesnih individualnosti, odnosno zahtijevao je federalno uređenje. Kasnije toga dana, u 16 sati, na prijem kod Kralja došao je i Svetozar Pribičević. On Kralja savjetuje da uspostavi vladu koja će odmah raspisati izbore za Ustavotvornu skupštinu. Sutradan, u 10 sati, Maček ponovno dolazi na razgovor kod kralja Aleksandra. Ovaj razgovor bio je kraći od prethodnoga i trajao je 30 minuta. Nakon tog prijema objavljeno je od strane SDK kako je *razgovor s Nj. Vel. Kraljem nastavljen u vezi s jučerašnjim razgovorima u istom smislu i u istom pravcu i na istoj bazi, to jeste na zaključcima od 1. VIII. Tom prilikom dodirnjuto je pitanje postupka. Dr. Vladko Maček predložio je Nj. Vel. Kralju obrazovanje nepolitičke vlade, koja ima Kraljevo povjerenje i koja sa svojim sastavom pruža garanciju za uspješno provođenje predloženog državnog uređenja.*⁵⁶ Nakon razgovora s Mačekom i Pribičevićem, Kralj poziva i Acu Stanojevića i Ljubu Davidovića. Nakon tih razgovora radikali su jednoglasno donijeli odluku o odbijanju prijedloga Mačeka koji su bili odbijeni i od strane demokrata. Istoga dana na razgovor je pozvan i Slobodan Jovanović, državnopravni stručnjak za kojega se smatralo da je novi sastavljač

⁵⁴Isto, str. 359.

⁵⁵Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, str. 359.

⁵⁶Isto, str. 360.

neutralne vlade, no to nije bila istina. Nakon svih održanih razgovora toga dana iz kancelarije Njegovog Veličanstva izdan je proglas:

Povodom ostavke kraljevske vlade, Kralj je na prijedlog predsjednika parlamenta konzultirao predstavnike svih stranaka i parlamentarnih grupa. Rezultat konzultiranja pokazao je, da među parlamentarnim grupama postoje posve oprečna gledišta za rješenje današnje krize. Te se razlike u gledištima pojavljuju čak i u ocjeni pitanja državnoga uređenja. Zbog toga nema mogućnosti ni za kakovo parlamentarno rješenje, koje bi garantiralo održanje punog državnog i narodnog jedinstva.⁵⁷

Unatoč prividnom problemu o nemogućnosti sastavljanja nove vlade, u noći sa subote na nedjelju, sastavljena je nova vlada koja je odmah položila prisegu. Dana 6. siječnja 1929. kralj Aleksandar I. Karađorđević izdaje proglas kojim je narodu objavio kako ne postoji parlamentarno rješenje za krizu u državi. U njemu parlamentarizam naziva zastarjelim te smetnjom za budućnost. Kralj se poziva na svoju dužnost čuvanja narodnog i državnoga jedinstva. Opravdavajući svoje odluke donesene ovim proglasom Kralj ukida Vidovdanski ustav iz 1921., ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Uvodi diktaturu koja je po datumu uspostave nazvana *Šestosiječanjska diktatura* i raspušta Narodnu skupštinu koja je izabrana u studenom 1927. Zabranio je i rad svih političkih stranaka u državi. Zabranio je političke skupove, djelovanje sindikata te je uveo strogu cenzuru. Time je završio proces uvođenja kraljeva apsolutizma. Imenovao je novu neparlamentarnu vladu na čijem je čelu bio general Petar Živković, a koja je odgovarala samo njemu.⁵⁸ U toj vladi bili su tzv. kraljevi ljudi iz vodstva Demokratske i Radikalne strane, a jako malo ljudi s hrvatske političke scene.

Vijest o ukidanju Vidovdanskog ustava i sastavljanju nove vlade zatekla je sve, a pogotovo vođe SDK-a, Mačeka i Pribičevića u Zagrebu. Održana je sjednica u Hrvatskome seljačkome domu na kojoj je Vladko Maček koji je u početku prihvatio uvođenje diktature jer je smatrao kako će ona dovesti do rješenja hrvatskoga pitanja, dao izjavu koja će ostati upamćena u hrvatskoj političkoj povijesti:

Kak vidite lajbek je raskopčan. Vidovdanski ustav, koji je preko sedam godina tištio hrvatski narod srušen je! Srušen je ne samo u svijesti naroda, rješenjem Nj. Vel. Kralja nego i faktičko. Posve sam siguran za slogu, zrelost, a prema tome i jakost hrvatskoga naroda, te

⁵⁷Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, str. 360.

⁵⁸Matković, *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 172-173.

*obzirom na veliku mudrost Nj. Vel. Kralja da će nam uspjeti da ostvarimo ideal hrvatskoga naroda: Da Hrvat bude gospodar u svojoj slobodnoj Hrvatskoj.*⁵⁹

Početak listopada 1929. kralj Aleksandar donosi zakon o podjeli i promjeni naziva Kraljevine. Ime države mijenja se u Kraljevina Jugoslavija. Promjena imena trebala je ojačati ideju nositelja diktature o nacionalnom i upravnom jedinstvu države. Teritoriji Kraljevine Jugoslavije podijeljen je na devet banovina, a ukinuta je podjela na 33 oblasti. Novih devet banovina nosile su imena *Dravska* (sjedište u Ljubljani), *Savska* (Zagreb), *Vrbska* (Banja Luka), *Primorska* (Split), *Drinska* (Sarajevo), *Zetska* (Cetinje), *Vardarska* (Skoplje), *Moravska* (Niš) i *Dunavska* (Novi Sad). Autonomija ovih devet banovina gotovo i da nije postojala, a kralj je bio taj koji je postavljao banove iz redova onih koji su podupirali diktaturu. U šest, od devet novostvorenih banovina, prevladavala je srpska većina.⁶⁰

Nakon uvođenja diktature pogoršala se i gospodarska situacija u zemlji, a 1930. i Jugoslaviju zahvaća svjetska ekonomska kriza. Međunarodni položaj Jugoslavije počeo je sve više slabiti jer zapadne zemlje nisu podržavale diktaturu koju je provodio Kralj. Suočen s takvim događanjima, kralj Aleksandar mora potražiti nova rješenja. Dana 3. rujna 1931., samo dvije godine nakon uspostave diktature, donosi novi Ustav, zapamćen po nazivu *Oktroirani ustav*. Uspostavljen je Senat koji je uz Narodnu skupštinu bio najvažnije političko tijelo.⁶¹ Nakon objavljivanja novoga Ustava, vodstvo SDK-a, 1932. prihvaća *Zagrebačke punktacije* kojima se osuđuje srpska hegemonija i diktatura i traži se federalno uređenje Jugoslavije. Vodstvo SDK-a i dalje smatra kako je federalizacija države najbolje rješenja za izlaz iz krize. Međutim, donošenje novoga Ustava koje je samo potvrdilo srpsku težnju za centralizacijom Jugoslavije potaknulo je dio hrvatskih političara na traženje rješenja hrvatskoga pitanja izvan okvira države. Ta skupina političara djelovala je u emigraciji. Na njihovom čelu nalazio se dr. Ante Pavelić. Njegovo sjedište bilo je u Italiji u kojoj je oko sebe okupio oko 500 emigranata s kojima je 1930. osnovao organizaciju pod nazivom *Ustaša – hrvatski revolucionarni pokret*.⁶² Glavna zadaća organizacije bila je da oružanim ustankom oslobodi Hrvatsku od tuđinske vlasti što će ostvariti tek za vrijeme Drugoga svjetskoga rata, u travnju 1941. godine.

Situacija u Jugoslaviji tridesetih godina 20. stoljeća, obilježena je događajima koji se izravno mogu smatrati posljedicom uspostave *Oktroiranoga ustava* iz 1931. Diktatura kralja

⁵⁹Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, str. 362.

⁶⁰Matković, *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 176-177.

⁶¹Isto, str. 177.

⁶²Matković, *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 181.

Aleksandra i njegovo gušenje demokratskih sloboda doveli su do atentata u Marseilleu 9. listopada 1934. Toga dana kralj Aleksandar I. Karađorđević umire, a na njegovo mjesto dolazi Petar II. koji je tada imao 11 godina. Određeno je kako će umjesto njega vladati namjesništvo od tri člana, sve dok on ne postane punoljetan. Time prestaje diktatura kralja Aleksandra, a započinje novo razdoblje u povijesti Jugoslavije, razdoblje nove vlade, *vlade pomirljivosti i novoga duha*.⁶³

9. Zaključak

Ne srljajte kao guske u maglu., rekao je Stjepan Radić 24. studenoga 1918. na zasjedanju Središnjeg odbora Narodnoga vijeća u Zagrebu. Kao da je već tada znao kakve će posljedice na hrvatski narod imati ujedinjenje Države SHS sa Srbijom i Crnom Gorom u prosincu iste godine. Na samom početku stvaranja zajedničke državne tvorevine, ciljevi Srbije bili su poprilično jasni – stvaranja centralizirane države sa srpskom prevlasti. Zastupnici HSS-a, zajedno sa svojim vođom Stjepanom Radićem, znali su kako trebaju otpočetak započeti s zastupanjem hrvatskih prava u novonastaloj državi. U godinama ususret atentatu, politička i društvena situacija u Kraljevini SHS nije bila obećavajuća. Sve češći prosvjedi i nemiri prikazivali su stvarno mišljenje naroda o tadašnjoj političkoj sceni. S jedne strane pripadnici SDK-a, na čelu s Radićem i Pribičevićem zalažu se za prava Hrvata i prečanskih naroda koji su zbog srpske hegemonije potisnuti u drugi plan. S druge strane nalazi se Radikalna stranka, *Radikali*, pristaše kralja Aleksandra I. Karađorđevića koji teže centralizaciji države i uspostavi srpske prevlasti. Različiti stavovi i pogledi na uređenje zajedničke države među zastupnicima najjačih stranaka u zemlji vodili su do kobnoga raspleta situacije koja je godinama bila prisutna na političkoj sceni Kraljevine SHS. Dana 20. lipnja 1928. za vrijeme zasjedanja Narodne Skupštine u Beogradu, pripadnik Radikalne stranke, Puniša Račić, pištoljem puca na hrvatske zastupnike. Toga dana smrtno su stradali hrvatski zastupnici Basariček i Pavle Radić, a ranjeni su Stjepan Radić, Ivan Granda i Ivan Pernar.

Atentat koji nije bio zločin pojedinca već organizirani zločin od strane onih koji su bili u samom političkom vrhu ostao je zapamćen u političkoj povijesti kao jedan od onih koji su promijenili tijek hrvatske povijesti. Naglasak se stavlja na činjenicu da on nije bio samo napad na hrvatske zastupnike, već hrvatski narod. Posljedice atentata iz 1928. vidljive su već 1929.

⁶³Isto, str. 185.

kada kralj Aleksandar proglašava diktaturu, centralizaciju države i ukidanje političkih stranaka. Atentat na hrvatske zastupnike bio je uvertira na daljnja zbivanja u zemlji, nemire nastale nakon atentata, raspuštanje vlade itd. koja su Kralju i njegovim pristašama omogućila da ostvare plan koji se *kovao* od samoga početka, stvaranje države u kojoj će Srbija imati dominaciju – Kraljevine Jugoslavije.

10. Popis literature

1. Boban, Branka, *Demokratski nacionalizam Stjepana Radića*, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1998.
2. Gavrilović, Darko, *Stjepan Radić i Srbi (1871.-1918.)*, Marjan tisak, Split, 2002.
3. Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest*, Biblioteka jutarnjeg lista, Zagreb, 2008.
4. Horvat, Josip, *Politička povijest Hrvatske II*, August Cesarec, Zagreb, 1990.
5. Janjatović, Bosiljka, *Politički teror u Hrvatskoj od 1918. do 1935. godine*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2002.
6. Kulundžić, Zvonimir, *Atentat na Stjepana Radića*, Stvarnost, Zagreb, 1967.
7. Matković, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, Naklada P.I.P. Pavičić, Zagreb, 1998.
8. Meštrović, Ivan, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1993.
9. Mužić, Ivan, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990.
10. Sršan, Stjepan, *Stjepan Radić i Hrvatska*, Osijek, 1996.